Materiallar to’plami · Conference Proceedings

TIL, TARJIMA VA TA’LIM: GLOBAL KOMMUNIKATSIYA VA RAQAMLI INNOVATSIYALAR DAVRIDA YANGI YONDASHUVLAR

03 October 2026

UDK 37

TIL O‘QITISH METODIKASI VA RAQAMLI PEDAGOGIKA

NEMIS TILINI O‘QITISHDA LINGVISTIK XATOLARNI DIFFERENSIAL-METAKOGNITIV KORREKSIYALASHNING NAZARIY ASOSLARI

Ozodaxon Xasanova*

Farg’ona davlat universiteti

✉ xasanovaozoda51@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada nemis tilini chet tili sifatida o‘qitish jarayonida yuzaga keladigan lingvistik xatolarni differensial-metakognitiv yondashuv asosida korreksiyalashning nazariy asoslari tahlil qilinadi. Xato o‘quv faoliyatining salbiy natijasi sifatida emas, balki talabaning lingvistik bilimlari, kognitiv strategiyalari va o‘z-o‘zini nazorat qilish darajasini aniqlash imkonini beruvchi diagnostik vosita sifatida talqin etiladi. Tadqiqotda differensial korreksiyani faqat til bilish darajasiga ko‘ra emas, balki xatoning kelib chiqish sababi, lingvistik murakkabligi, talabaning metakognitiv tayyorgarligi va mustaqil tuzatish imkoniyatlari asosida tashkil etish zarurligi asoslanadi. Shuningdek, xatoni aniqlash, sababini anglash, individual korreksiya strategiyasini tanlash, qayta qo‘llash va reflektiv baholash bosqichlarini qamrab oluvchi differensial-metakognitiv korreksiya modeli taklif etiladi. Mazkur yondashuv nemis tili ta’limida lingvistik aniqlikni rivojlantirish bilan bir qatorda, talabalarning mustaqil fikrlashi, reflektiv faoliyati va o‘z-o‘zini boshqarish kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar

nemis tili, lingvistik xato, differensial korreksiya, metakognitiv yondashuv, refleksiya, o‘z-o‘zini nazorat qilish, korrektiv aloqa, lingvistik kompetensiya, til o‘rganish strategiyalari, mustaqil ta’lim.

DOI: 10.5281/zenodo.23277897

Kirish

Chet tilini o‘zlashtirish jarayonida xatolarning yuzaga kelishi o‘quv faoliyatining tabiiy va muqarrar tarkibiy qismi hisoblanadi. Xato o‘quvchining til tizimini qanday anglayotgani, mavjud bilimlarni yangi kommunikativ vaziyatga qanday ko‘chira olayotgani va lingvistik materialni qay darajada mustaqil nazorat qila olayotgani haqida muhim diagnostik ma’lumot beradi [1; 2]. Shu sababli zamonaviy chet tili metodikasida xato faqat salbiy natija yoki o‘zlashtirishdagi kamchilik sifatida emas, balki o‘quv jarayonini takomillashtirishga xizmat qiluvchi diagnostik va rivojlantiruvchi resurs sifatida qaralmoqda [2; 3].

Nemis tilini o‘qitishda ushbu masala ayniqsa muhimdir. Nemis tilining artikl, kelishik, fe’lning gapdagi pozitsiyasi, boshqaruv, predloglar, murakkab sintaktik konstruksiyalar va so‘z tartibi kabi tizimli xususiyatlari o‘rganuvchilardan nafaqat grammatik qoidalarni eslab qolishni, balki ularni kontekst asosida tanlash va qo‘llashni ham talab qiladi.

Amaliyotda esa barcha talabalar xatolariga bir xil tarzda munosabat bildirish holatlari uchraydi. O‘qituvchi ayrim hollarda xatoni darhol to‘g‘rilaydi, ayrim hollarda esa umumiy izoh bilan cheklanadi. Bunday yondashuv o‘quvchilarning individual ehtiyojlari, til bilish darajasi, xatoning murakkabligi va mustaqil tahlil qilish qobiliyatini yetarli darajada hisobga olmaydi.

Shu nuqtayi nazardan, lingvistik xatolarni korreksiyalash jarayonini differensial va metakognitiv mexanizmlar uyg‘unligida tashkil etish dolzarb ilmiy-metodik muammolardan biridir.

Tadqiqotning maqsadi va ilmiy muammosi

Tadqiqotning maqsadi nemis tilini o‘qitishda yuzaga keladigan lingvistik xatolarni o‘quvchilarning individual kognitiv va metakognitiv imkoniyatlarini hisobga olgan holda korreksiyalashning nazariy asoslarini aniqlash hamda differensial-metakognitiv korreksiya modelini ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning asosiy ilmiy muammosi quyidagicha ifodalanadi:

Lingvistik xatolarni tuzatish jarayonini qanday tashkil etish mumkinki, u faqat to‘g‘ri til shaklini o‘zlashtirishga emas, balki o‘quvchining xatoni mustaqil aniqlashi, uning sababini tahlil qilishi, korreksiya strategiyasini tanlashi va kelgusida shunga o‘xshash xatolarning oldini olishiga xizmat qilsin?

Mazkur muammo xatolarni korreksiyalashni o‘qituvchi tomonidan amalga oshiriladigan bir martalik tuzatishdan o‘quvchining o‘z-o‘zini boshqaruvchi faoliyatiga aylantirishni taqozo etadi.

Lingvistik xatoning didaktik-metodologik talqini

Lingvistik xatoni faqat grammatik normadan chetlanish sifatida izohlash yetarli emas. Xato bir vaqtning o‘zida bir necha darajada namoyon bo‘lishi mumkin [1; 3]:

1. Lingvistik daraja – grammatik, fonetik, leksik yoki sintaktik normaning buzilishi;
2. Kognitiv daraja – til birliklari o‘rtasidagi munosabatlarning noto‘g‘ri anglanishi;
3. Operatsion daraja – o‘zlashtirilgan qoidani amaliy faoliyatda noto‘g‘ri qo‘llash;
4. Metakognitiv daraja – o‘quvchining o‘z xatosini sezmasligi yoki uning sababini izohlay olmasligi;
5. Kommunikativ daraja – xatoning mazmun, maqsad yoki muloqot samaradorligiga ta’siri.

Shunday qilib, bir xil ko‘rinishga ega bo‘lgan xatolar turli sabablar bilan yuzaga kelishi mumkin. Masalan, quyidagi gapni olaylik:

Gestern ich habe einen Film gesehen.

Bu xato:

- fe’lning ikkinchi pozitsiya qoidasi o‘zlashtirilmaganligi;
- ona tilining sintaktik transferi;
- gap tuzilishini rejalashtirishdagi qiyinchilik;
- o‘quvchining o‘z nutqini nazorat qilmaganligi

bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Demak, xatoni to‘g‘ri shakl bilan almashtirish uning kelib chiqish sababini bartaraf etmaydi. Samarali korreksiya uchun xatoning tashqi shakli emas, ichki mexanizmi aniqlanishi lozim.

Differensial korreksiyalashning yangi konseptual talqini

Differensial korreksiyalash ko‘pincha o‘quvchilarni A1–A2, B1–B2 va C1 darajalariga ajratish hamda har bir guruhga turli darajadagi topshiriqlar berish bilan cheklanadi. Biroq bunday tasnif o‘quvchining real metakognitiv imkoniyatlarini har doim ham to‘liq aks ettirmaydi.

Bir xil til darajasidagi ikki o‘quvchi:

- xatoni aniqlash;
- grammatik qoidani esga tushirish;
- xatoning sababini tushuntirish;
- mustaqil tuzatish;
- o‘z faoliyatini baholash

bo‘yicha turlicha natija ko‘rsatishi mumkin.

Shu sababli differensial korreksiya quyidagi to‘rtta mezon asosida tashkil etilishi maqsadga muvofiq:

Jadval

Differensial korreksiya mezonlari

Differensial mezon	Aniqlanadigan jihat
Xatoning lingvistik murakkabligi	Xato qaysi til tizimi bilan bog‘liq?
Xatoning kelib chiqish sababi	Transfer, qoida yetishmasligi yoki ijro muammosimi?
O‘quvchining metakognitiv tayyorgarligi	O‘quvchi xatosini anglay oladimi?
Korreksiya uchun zarur yordam darajasi	To‘g‘ridan-to‘g‘ri tuzatishmi yoki yo‘naltiruvchi savolmi?

Shunday qilib, differensial yondashuvning asosiy birligi faqat “til darajasi” emas, balki o‘quvchining xato ustida mustaqil ishlashga tayyorlik darajasi bo‘lishi kerak.

Metakognitiv korreksiyaning mohiyati

Metakognitiv korreksiya o‘quvchining o‘z til faoliyatini kuzatishi, baholashi va boshqarishi bilan bog‘liq jarayondir [5; 6]. U uchta asosiy komponentni qamrab oladi:

1. Metakognitiv bilim

O‘quvchi:

- qaysi grammatik mavzuda ko‘proq xato qilishini;
- qaysi til birliklarini farqlashda qiynalishini;
- qaysi strategiya unga samarali yordam berishini

anglaydi.

2. Metakognitiv monitoring

O‘quvchi o‘z faoliyati davomida quyidagi savollarga javob izlaydi:

- Men bu gapni nima asosida tuzdim?
- Qaysi qoidaga tayandim?
- Gapdagi qaysi birlik menga shubhali tuyulmoqda?
- Men o‘z xatomni mustaqil aniqlay oldimmi?

3. Metakognitiv boshqaruv

O‘quvchi xatoni aniqlagach:

- tegishli qoida yoki manbani tanlaydi;
- o‘z-o‘zini tuzatish strategiyasini belgilaydi;
- qayta tuzilgan gapni tekshiradi;
- keyingi faoliyat uchun individual xulosa chiqaradi.

Demak, metakognitiv korreksiya natijasi faqat “to‘g‘ri javob” emas, balki to‘g‘ri javobga olib kelgan ongli strategiya bilan belgilanadi.

Differensial-metakognitiv korreksiya modeli

Maqolada taklif etilayotgan model besh o‘zaro bog‘liq bosqichdan iborat.

1-bosqich. Diagnostik aniqlash

O‘quvchining yozma va og‘zaki nutqidagi xatolar aniqlanadi. Bunda faqat xatolar soni emas, balki quyidagi parametrlar ham qayd etiladi:

- xatoning turi;
- takrorlanish chastotasi;
- kommunikativ ahamiyati;
- mustaqil aniqlanish imkoniyati;
- xatoning barqaror yoki vaqtinchalik xarakteri.

2-bosqich. Xatoni metakognitiv anglash

O‘quvchiga tayyor javob berilmaydi. Avvalo, u xatoni sezishi va uning muammoli qismini belgilashi kerak.

Masalan:

Ich fahre mit der Bus zur Universität.

O‘quvchiga “mit dem Bus” shakli darhol berilmaydi. Buning o‘rniga quyidagi savollar qo‘yiladi:

- Bu yerda predlog qaysi kelishikni talab qiladi?

- “Bus” so‘zining artikli qanday?
- Siz tanlagan shakl boshqa misollarda ham ishlatiladimi?

3-bosqich. Individual korreksiya strategiyasini tanlash

O‘quvchining tayyorgarligiga qarab yordam darajasi belgilanadi:

Jadval 2

Differensial-metakognitiv korreksiya modeli mazmuni

O‘quvchining tayyorgarligi	Korreksiya shakli
Mustaqil tahlil qilish qiyin	To‘g‘ridan-to‘g‘ri tuzatish va qisqa izoh
Qoidani biladi, lekin qo‘llashda qiynaladi	Yo‘naltiruvchi savollar va misollar
Xatoni aniqlay oladi	Metalingvistik izoh va o‘z-o‘zini tuzatish
Xatoning sababini tushuntira oladi	Mustaqil tahlil, qayta qo‘llash va refleksiya

Bu bosqichda o‘qituvchining roli xatoni tuzatuvchi emas, balki kognitiv yordam darajasini boshqaruvchi pedagog sifatida namoyon bo‘ladi.

4-bosqich. Qayta qo‘llash

Xato tuzatilgandan keyin o‘quvchi shu grammatik yoki leksik birlikni yangi kontekstda qo‘llaydi. Bu bosqich korreksiyaning mexanik emas, transfer xarakteriga ega ekanligini tekshiradi.

Masalan, “mit + Dativ” konstruksiyasi faqat bitta gapda emas, quyidagi vaziyatlarda ham qo‘llanadi:

- mit dem Bus;
- mit der Bahn;
- mit einem Freund;
- mit meinen Kollegen.

5-bosqich. Reflektiv yakun

O‘quvchi quyidagi savollar asosida o‘z faoliyatini baholaydi:

1. Men qanday xatoga yo‘l qo‘ydim?
2. Ushbu xatoning sababi nimada edi?
3. Uni aniqlashda qaysi strategiya yordam berdi?
4. Keyingi safar bunday xatoni qanday oldini olaman?
5. Ushbu qoidani boshqa kommunikativ vaziyatlarda qo‘llay olamanmi?

Mazkur bosqich xatoni tuzatish jarayonini uzoq muddatli o‘quv strategiyasiga aylantiradi.

Korreksiya strategiyalarini tanlash algoritmi

Differensial-metakognitiv yondashuv doirasida quyidagi algoritmdan foydalanish mumkin:

Xatoni aniqlash → xatoning turini belgilash → sababini taxmin qilish → o‘quvchining mustaqil tahlil darajasini baholash → yordam shaklini tanlash → xatoni qayta tuzatish → yangi kontekstda qo‘llash → reflektiv baholash.

Ushbu algoritmning muhim jihati shundaki, unda o‘qituvchi xatoni avtomatik ravishda tuzatmaydi. Avval o‘quvchining o‘z xatosi bilan ishlash imkoniyati aniqlanadi.

Xatolarni korreksiyalashda yordam darajalarining kontinuumi

Korreksiya yordamining samaradorligi uning miqdori bilan emas, balki o‘quvchining ehtiyojiga mosligi bilan belgilanadi. Shu nuqtayi nazardan, yordam quyidagi kontinuum asosida tashkil etilishi mumkin:

To‘g‘ridan-to‘g‘ri tuzatish → vizual ko‘rsatma → metalingvistik signal → yo‘naltiruvchi savol → mustaqil tahlil → reflektiv o‘z-o‘zini nazorat qilish.

Boshlang‘ich bosqichda o‘qituvchi tomonidan ko‘proq tashqi yordam ko‘rsatilishi mumkin. Biroq o‘quvchining metakognitiv kompetensiyasi rivojlangani sari tashqi yordam kamayib, mustaqil nazorat va refleksiya kuchayishi lozim.

Bu jarayonni pedagogik jihatdan “yordamni bosqichma-bosqich qisqartirish” tamoyili bilan izohlash mumkin.

Lingvistik xatolar bilan ishlashning yangi mezonlari

Xatoni korreksiyalash samaradorligini faqat xatolar sonining kamayishi bilan baholash bir tomonlama yondashuvdir. Quyidagi mezonlardan foydalanish maqsadga muvofiq:

Jadval 3

Lingvistik xatolar bilan ishlashning yangi mezonlari

Mezon	Mazmuni
Xatoni aniqlash	O‘quvchi noto‘g‘ri birlikni mustaqil sezadimi?
Sababni izohlash	O‘quvchi xatoning kelib chiqishini tushuntira oladimi?
Strategik tanlov	O‘quvchi mos korreksiya usulini tanlay oladimi?
Qayta qo‘llash	O‘quvchi tuzatilgan birlikni yangi vaziyatda ishlata oladimi?
Transfer	O‘rganilgan qoida boshqa topshiriqlarga ko‘chiriladimi?
Refleksiya	O‘quvchi keyingi faoliyati uchun xulosa chiqara oladimi?

Shu asosda korreksiya samaradorligi quyidagi formula bilan konseptual tarzda ifodalanishi mumkin:

$$K_s = X_a + S_i + Q_q + T_r + R_f$$

Bu yerda:

- K_s – korreksiya samaradorligi;
- X_a – xatoni aniqlash;
- S_i – sababni izohlash;
- Q_q – qoidani qayta qo‘llash;
- T_r – bilimni transfer qilish;
- R_f – reflektiv faoliyat.

Mazkur formula statistik o‘lchov sifatida emas, balki korreksiya natijasini kompleks baholashning nazariy modeli sifatida taklif etiladi.

Muhokama

Differensial-metakognitiv korreksiya yondashuvi xatolar bilan ishlashning uchta muhim cheklovini bartaraf etishga imkon beradi.

Birinchidan, u barcha o‘quvchilarga bir xil korreksiya strategiyasini qo‘llashdan voz kechishni nazarda tutadi. Chunki bir o‘quvchi uchun to‘g‘ridan-to‘g‘ri tuzatish zarur bo‘lsa, boshqa o‘quvchi uchun oddiy savol yoki grammatik signalning o‘zi yetarli bo‘lishi mumkin.

Ikkinchidan, mazkur yondashuv xatoni o‘quvchining shaxsiy o‘quv faoliyati bilan bog‘laydi. O‘quvchi o‘z xatolarini qayd etish, tahlil qilish va takrorlanish dinamikasini kuzatish orqali individual “xato profili”ni shakllantiradi.

Uchinchidan, korreksiya jarayoni o‘quvchining mustaqil til o‘rganish qobiliyatini rivojlantiradi. Xorijiy til ta’limida bu ayniqsa muhim, chunki real kommunikativ vaziyatlarda o‘qituvchi har doim ham o‘quvchining yonida bo‘lavermaydi [7].

Ilmiy adabiyotlarda ham metakognitiv yo‘riqnoma va korrektiv aloqaning uyg‘unligi o‘quvchilarning fikr-mulohazani anglash va undan foydalanish jarayoniga ta’sir qilishi mumkinligi ko‘rsatilgan. Biroq bunday ta’sir korreksiya turi, lingvistik material, o‘quvchi xususiyatlari va topshiriq sharoitiga qarab farqlanishi mumkin. Shu bois metakognitiv yondashuvni barcha vaziyatlarda avtomatik ravishda samarali deb emas, balki maqsadli va differensial tashkil etilishi lozim bo‘lgan pedagogik mexanizm sifatida baholash zarur.

Xulosa

Nemis tilini o‘qitishda lingvistik xatolarni korreksiyalashni faqat noto‘g‘ri til birliklarini to‘g‘rilash bilan cheklash o‘quvchining mustaqil til o‘rganish imkoniyatlarini to‘liq namoyon etmaydi. Xato o‘quvchining lingvistik bilimlari, kognitiv faoliyati va metakognitiv nazoratidagi muammolarni aniqlashga xizmat qiluvchi muhim didaktik manba hisoblanadi.

Tadqiqot doirasida asoslangan differensial-metakognitiv yondashuv quyidagi xulosalarga olib keladi:

1. Lingvistik xatoni korreksiyalash xatoning tashqi shakliga emas, uning kelib chiqish mexanizmiga asoslanishi kerak.
2. Differensial korreksiya faqat til bilish darajasi bilan emas, balki o‘quvchining mustaqil tahlil va refleksiya qobiliyati bilan ham belgilanadi.
3. Metakognitiv korreksiya xatoni aniqlash, sababini izohlash, strategiya tanlash, qayta qo‘llash va refleksiya bosqichlarini qamrab olishi lozim.
4. O‘qituvchi korreksiya jarayonida tayyor javob beruvchi emas, balki o‘quvchining metakognitiv faoliyatini boshqaruvchi fasilitator vazifasini bajaradi.
5. Korreksiya samaradorligini baholashda faqat xatolar sonining kamayishi emas, balki xatoni mustaqil aniqlash, tushuntirish va oldini olish qobiliyati ham hisobga olinishi kerak.

Shunday qilib, differensial-metakognitiv korreksiya nemis tili ta’limida lingvistik aniqlikni rivojlantirish bilan bir qatorda, o‘quvchining o‘z-o‘zini nazorat qilish, reflektiv fikrlash va mustaqil til o‘rganish kompetensiyalarini shakllantiruvchi integrativ pedagogik mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Ellis, R. (2006). Researching the effects of form-focused instruction on L2 acquisition. AILA Review, 19, 18–41.

[2] Hendrickson, J. M. (1978). Error correction in foreign language teaching: Recent theory, research, and practice. The Modern Language Journal, 62(8), 387–398.

[3] Kleppin, K. (1998). Fehler und Fehlerkorrektur. Berlin: Langenscheidt.

[4] Li, S. (2010). The effectiveness of corrective feedback in SLA: A meta-analysis. Language Learning, 60(2), 309–365.

[5] Sato, M., & Loewen, S. (2018). Metacognitive instruction enhances the effectiveness of corrective feedback: Variable effects of feedback types and linguistic targets. Language Learning, 68(2), 507–545. https://doi.org/10.1111/lang.12283

[6] Sato, M., & Loewen, S. (2019). Metacognitive instruction and corrective feedback: Methodological strengths, challenges, and joys of classroom-based quasi-experimental research. In Classroom-based research in second language acquisition.

[7] Council of Europe. (2020). Common European framework of reference for languages: Learning, teaching, assessment – Companion volume. Strasbourg: Council of Europe.